

CSORBA LÁSZLÓ

Motiváció, bizonytalanság és intézményesülés; A verseny igazi arca

A gazdasági szereplő egyén újra és újratermelődő, illetve meg nem szűnő szükségleteit kívánja kielégíteni a jövőben. Miután ez számtalan módon lehetséges, egy taktikai célhálót, célszerkezetet hoz önmagában létre, s ezáltal már nem csak a szükségletei, hanem céljai is motiválják. Ehhez kapcsolódik az előzőektől független kíváncsiság kielégítése iránti vágya. Ha a szereplő egy adott időpontban úgy ítéli meg, hogy helyzete, állapota nem megfelelő, azaz nem tudta maradéktalanul kielégíteni szükségleteit, kíváncsiságát, nem realizálta teljesen céljait, helyzetét bizonytalannak ítéli meg. E bizonytalansági mértéket kívánja a jövőben csökkenteni. Ennek egyik formája, hogy külső intézmények révén kerül megfelelőbb állapotba. Valamennyi külső intézmény esetében a szereplő valamilyen módon és mértékben együttműködik. Az együttműködést ugyanakkor a bizalomhiány gátolja. A tökéletes verseny esetében viszont tökéletes az informáltság, így nem alakulhat ki bizalomhiány sem: tökéletes lesz az együttműködés a szereplők helyzetének, állapotának megfelelően. Egymás céljainak tudatos akadályozása ezáltal csak valamely nem tökéletes versenytípus jellemzője lehet.

Kulcsszavak: Szükséglet, motiváció, bizonytalanság, kockázat, intézmény, tökéletes verseny

*„Nem az vagyok, akinek lennem kéne.
Nem az vagyok, amivé most leszek,
De az sem vagyok, ami voltam!”¹*

1. Motiváció

Logikailag, fogalmazás szempontjából sokan az egyik legszebb közgazdasági meghatározásnak a szükséglet definícióját tartják, amely valahogy olyan képzetet kelt az emberben mint egy önmaga farkába harapó kígyó: a szükséglet hiányérzet, amely cselekvést vált ki önmaga megszüntetése érdekében (Kopányi, 1993). Amennyiben a gazdasági szereplő tehát észleli, hogy bizonyos, általa kívánatosnak tartott igények nem az általa kívánatosnak tartott módon és mértékben kerültek addig – tehát a múltban – kielégítésre, egyfajta késztetést érez arra, hogy jövőbeni magatartása révén önmaga számára megfelelőbben gondoskodik ezen igény kielégítéséről. Természetesen egyáltalán nem biztos, hogy ez a késztetés önmagában elég erős ahhoz, hogy a gazdasági szereplő valóban tevőlegesen lépjen fel e vonatkozásban, másrészt más tényezők – például intézményi korlátok, egyéb, sürgetőbb szükségletek, célok – is eltéríthetik a gazdasági szereplőt más cselekvési alternatívák választása irányába.

¹ Anonim szerző művét idézi (Fodor 2007)

Abraham Maslow híres elméletében (Maslow 1954) meghatározta az általa relevánsnak tartott szükséglettypusokat, mint motívumokat, másrészt e szükséglettypusok között egyfajta hierarchiát állított fel. Ezen elmélet szerint az egyén elsőként önmaga létezését kívánja biztosítani fiziológiai szükségletei kielégítése révén. Amennyiben ez igényei megnyugtató módon kielégülést nyertek, úgy kerülnek előtérbe – lépésről-lépésre, egymásután - más szükségleteinek kielégítési igényei is, sorrendben: biztonsági, szeretet, megbecsülés – a fiziológiai szükséglettel együtt ezek az ún. deficit motívumok -, tudás, esztétika, önmegvalósítás – ezek az ún. növekedési motívumok.

Maslow – egyébként széleskörűen alkalmazott - elméletét számos kritika érte², és éri, számos alternatív megközelítés született, amelyek elsősorban három – Maslownál meg nem oldottnak tekintett - problémakörre koncentrálnak.

Egyrészt arra, hogy e szükségleti hierarchia, az új szükségleti szintre való fellépés, mint elv az egyének mindennapi életében a tapasztalatok szerint gyakorta nem érvényesül, egyszerre párhuzamosan elégítenek ki részben, vagy egészben, több, eltérő hierarchikus szinten lévő szükségletet is. Másrészt az egyes szükséglettypusok Maslow általi meghatározásával, illetve a hierarchiában elfoglalt helyével szemben fogalmazódnak meg ellenérvek, különös tekintettel a különböző kultúrkörök, vallások vonatkozásában. Harmadrészt – egyes szerzőknek (Hunt 1988) úgy tűnik – az egyének nem a szükségleteik által motiváltak, hanem a céljaik által, vagyis lehetséges, hogy nem a szükségletek a meghatározók, hanem a megfelelő kielégítésük révén elérendő, elérhető célok. Hunt szerint az egyén céljai egy adott időpontban sajátos kombinációt alkotnak, melyekben nem egyforma erősséggel és fontossággal jelennek meg a lehetséges célok: anyagi jólét, strukturált környezet, közösséghez tartozás, tisztelet kivívása, hatalom mások felett, közösségen belüli alkotó autonómia.

Elemzésünk szempontjából figyelmet érdemel még Atkinson elmélete (Atkinson et al. 2005) miszerint a motívumoknak három csoportja van: az önfenntartási, mely a fizikai lét biztosítására irányul, a szociális, amely a közösséghez való megfelelő tartozás felé vezet, illetve a kíváncsiság-motívum, amely olyan tudás megszerzése irányába motiválhat, amely egyébként nem kifejezetten szükséges a szereplő számára.

E tanulmánynak nem célja a fenti szakmai kérdésekben, vitában állást foglalni, mindazonáltal a továbbiak miatt szükséges néhány hangsúly elhelyezése előzetesen.

² (Herzberg 1957), (Alderfer 1972), (Hunt 1988)

Egyrészt mind Maslow, mind vitatársai az egyént, az autonóm szereplőt tekintették vizsgálatuk tárgyának, nem pedig az egyént, a közösség egységét, annak elválaszthatatlan részét. Álláspontom szerint ugyanis alapvető jelentőségű, hogy az ember közösségi lény, s nem abban az értelemben, hogy a közösséghez való tartozás valamilyen magasabb szintű szükséglet kielégítése, vagy célmegvalósulás, hanem azért, mert már alapvető fiziológiai szükségletei kielégítéséhez, a létének tartós megőrzéséhez is elengedhetetlen a közösséghez való tartozás. De nem pusztán egy közösség keretein belüli élet, hanem a közösséggel, annak tagjaival való megfelelő szintű és minőségű kapcsolatrendszer az, ami tartósan lehetővé teszi az egyén fennmaradását, szükségletei megfelelő szintű kielégítését, céljai eredményes megvalósítását. Ahogy egy farkájától elszakadt, vagy elüldözött farkas sem tudja hosszabb időn keresztül a puszta létét megőrizni, úgy az ember sem tudja nélkülözni a számára megfelelő közösséget, annak kapcsolatrendszerét.

Másrészt nem kell választanunk, hogy az egyént szükségletei, céljai, vagy kíváncsisága motiválják-e, vagy hogy melyik a meghatározóbb, hiszen ezeket lehetséges és logikus is egyszerre kezelni. Ugyanakkor természetesen továbbra is fontos a szükséglet, a cél és a kíváncsiság megkülönböztetése a motiváció szempontjából is, összemosásuk rossz irányba vezetné az elemzés logikáját.

A szükségletek: stratégiai végeredmény realizálása iránti cselekvés végrehajtása felé ható nyomóerő. Szükségleteket nem lehetséges véglegesen megnyugtatóan kielégíteni, a szereplői lét végéig újra és újratermelődnek. A szükségletek keletkezését, mértékét nem tudja befolyásolni a szereplő, ami viszont nem jelenti azt, hogy kielégítési mértékük vonatkozásában ne lenne a szereplőnek mozgástere.

Célok: a stratégiai végeredményekhez vezető cselekvéslánc tudatos döntéssel megalkotott elérendő részeredményei, taktikai mérföldkövek rendszere, célháló. Hacsak teljes mértékben nem mások elégítik ki a szereplő szükségleteit, akkor neki kell a szükséglet-kielégítéshez taktikát alkotnia, taktikai célok meghatározásával, hogy valamilyen módon aztán cselekedni tudjon ezek elérése érdekében.

Kíváncsiság: stratégia és taktika, tehát eredményelvárás nélküli tevékenység, amely pusztán többlettudás megszerzésére irányul. A kíváncsiság kielégítése – mivel célnélküli – felfogható a szereplői tudás mutációjának is.

2. Motivált állapot

A fentiek alapján, ha egy adott időpontban egy szereplő összes szükséglete – önmaga által megítélten – megfelelő szinten ki van elégítve, ha céljait megfelelő eredményességgel realizálta, továbbá a kíváncsisága sem hajtja, akkor semmilyen tudatos döntést nem fog hozni egyetlen cselekvési helyzet vonatkozásában sem. Állapotával – beleértve annak biztosságát is - elégedett, további céljai nincsenek, új ismeretekre sem kíván szert tenni, nincs olyan erő tehát, ami arra ösztönözné, hogy tudatos döntésével tudatos cselekvést hajtson végre.

Ha viszont az adott időpontban a szükségletek kielégítettségére, céljainak realizálására, illetve kíváncsiságmentességére vonatkozó feltételeink közül legalább egy érdemben nem teljesül az adott szereplő megítélése szerint, akkor a szereplő dönteni fog a releváns cselekvési helyzetek vonatkozásában a lehetséges cselekvési alternatívák között.

Fogalmazzuk ezt meg másképp.

Ha a szereplő számára szükségletei nincsenek a megfelelő szinten kielégítve, az azt jelenti, hogy a szereplő nincs az általa adott időpontban megfelelőnek tartott állapotban. Ez jelentheti azt, hogy nem elég erős, vagy éhezik, nincs elég energiája, vagy nincs társa, támogató közössége, nem örvend megfelelő tiszteletnek – azaz közösségi pozíciója nem megfelelő -, nincs érzelmileg feltöltve, nem boldog, vagy nem rendelkezik megfelelő tudással, vagy nem érzi magát, állapotát, eredményeit biztonságban.

Ha a szereplő céljai az adott időpontban nem realizálódtak, vagy a szereplő időközben módosította céljait, új célokat határozott meg, az – az előző, állapot jellemzőkre esetlegesen megfogalmazott célokon kívül - azt jelenti, hogy a szereplő térben, vagy időben nincs a megfelelő helyen: nincs az időszerűen megfelelőnek tartott helyzet-cél-mérföldkőnél. Így nyilvánvalóan kedvezőtlenebb helyzetben van a megfelelőnek tartottnál, azaz vagy térben, vagy időben nincs megfelelő közelségben. A nem megfelelő hely a későbbiek szempontjából azt is eredményezi, hogy ezt követően a szereplőnek többlet erőfeszítéseket kell tennie ahhoz, hogy az általa elvártaknak megfelelő állapotba kerülhessen.

A kíváncsisági feltétel nem igényel túl sok magyarázatot, ha valaki nem kíváncsiságmentes, akkor kíváncsi. A kíváncsiság lényegében azt jelenti, hogy tudását ugyan az adott időpontban megfelelőnek ítéli, azaz megfelelő az általa folytatott tevékenységek eredményessége szempontjából, ugyanakkor – minden egyéb ok nélkül - szívesen gyarapítaná azt: vagyis nem érzi tökéletesnek, befejezettnek, véglegesnek a tudásállapotát.

Összefoglalva tehát az előzőeket, elmondhatjuk, hogy a szereplő akkor fog dönteni legalább egy cselekvési helyzet vonatkozásában a lehetséges alternatívák között, ha saját

megítélése szerint az adott időpontban vagy nincs a megfelelő helyen, vagy nem a megfelelő állapotban, vagy egyszerűen kíváncsi, illetve e három tényező valamely kombinációja valósul meg.

A jövőbeni kedvező, megfelelő állapot, helyzet elérése a szereplő számára válik kétségesebbé a saját jelenbeli állapotának, helyzetének jelenlegi megítélése alapján.

A szereplő tehát olyan döntést kíván hozni – erre ösztönzik szükségletei, céljai, kíváncsisága, amely révén a jövőbeni megfelelő helyzet és állapot kevésbé válik – önmaga számára, önmaga megítélése szerint - kétségessé.³ A szereplő a jelenbeli helyzetét, a megfelelőség megítélését, érzetét már nem képes megváltoztatni, hiszen az már tény. A jövő tekintetében viszont maradt még mozgástere, van lehetősége cselekvési helyzetek, és e helyzetek cselekvési lehetőségei közötti választásra, olyan módon, hogy kétségei az adott jövőbeli időpont helyzetét és állapotát illetően csökkenjenek. Ez számára a jelen döntéshelyzetében az elsődleges döntési kritérium. Olyan helyzetbe kíván kerülni a választott cselekvési alternatíva által, amely további olyan helyzetek elérését teszi számára lehetővé, ahol immár még megfelelőbb állapotba kerülhet.

3. Bizonytalanság és kockázat

A bizonytalanság és a kockázat fogalmainak meghatározása, a két fogalom egymástól való elkülönítése, logikai összefüggéseik tisztázása máig le nem zárult folyamat, s ha szakmai konszenzus nem is született e vonatkozásban, mindenesetre az elhúzódó disputa eredményeképpen sok szerző csak szőrmentén bánik e fogalmakkal, csak olyan összefüggésben, ahol vitán felülállóan vagy csak a bizonytalanság vagy csak a kockázat fogalmának használata nyert teret; ha erre nem nyílik lehetőség, inkább együttesen, fogalom-párként kerülnek alkalmazásra. Ennek oka, hogy az újabb érvek, nézőpontok gazdagították ugyan a közös tudást e téren, de ezzel inkább csak további bizonytalanságot szültek, miután szakmailag kockázatosabbá vált e fogalmak logikailag helyénvaló használata.

Frank Knight (1921) nagy hatású munkájában a bizonytalanság és kockázat közötti különbséget abban látja, hogy előbbi esetében az adott cselekvési helyzet érdemi alternatívái nem meghatározhatók, illetve abban, hogy egzakt módon nem számszerűsíthetők hogy az egyes alternatívák mennyire képesek az adott cselekvéstől elvárt eredményeket hozni. Knight szerint a bizonytalanságot nem, a kockázatot viszont lehet mérni. Arrow (1979) is arra a

³ Erről bővebben lásd (North, 1991). North szerint egy szigorúan szociobiológiai modellben a motiváció a fennmaradás képességének maximalizálása.

következtetésre jut, hogy a bizonytalanság abból adódik, hogy az érdemnek tekintett cselekvési alternatívák és ezek következményei nem teljesen megfelelő mértékben ismertek a döntéshozó számára. Fisher (1906) szerint a valószínűség, mint a kockázat fokmérője valójában a tudás hiányát méri. Minél többet tudunk, annál pontosabban képesek vagyunk meghatározni az adott cselekvési alternatíva tényleges megvalósulásának eredményét. Mások szerint (Hirschleifer – Riley, 1988) a bizonytalanság és a kockázat ugyanazt a fogalmat hordozza, csak utóbbi határozott módon van kifejezve.

E mű e vitában⁴ sem kínálja a megoldás lehetőségét, különösen, hogy a matematikai, statisztikai módszertan e helyütt nem kerül felhasználásra. Szándékom szerint inkább a közös pontok mentén kerülne összekapcsolásra a bizonytalanság és kockázat fogalom-párján keresztül a motivációelmélet és az intézményesülés elmélete.

4. A jelen bizonytalansága

A jelenlegi térbeli helyzetébe és állapotába a szereplő múltbeli tevékenysége révén került. A múlt esetünkben abból a szempontból fontos, hogy a szereplőnk a múltban próbálta szükségleteit kielégíteni, ennek során céljait eredményesen elérni, kíváncsiságát kielégíteni. A szereplő bizonyos időszakonként – amelyek szereplőként eltérőek lehetnek⁵ – mérleget von annak érdekében, hogy a jövőben – a környezet aktuális körülményei közepette – változatlanul folytassa tevékenységét, vagy valamilyen módon és mértékben módosítsa azt. Amikor a szereplő mérleget von, egyrészt támaszkodik szükségletei vonatkozásában fennálló érzeteire – hiányérzet, nyugalom, telítettség, egyebek -, másrészt értékeli céljai elérésének eredményességét, illetve fennálló kíváncsisági mértékét. Ebből alakul ki az, hogy megfelelőnek érzi-e elfoglalt térbeli helyzetét, illetve állapotát. Mivel a szereplő tudatosan mérleget vont, ítéletet hozott – még akkor is, ha nem volt képes állást foglalni -, további tevékenysége mindenképpen döntésének eredménye. Akkor is döntött, ha módosít tevékenységén, vagy ha változatlanul fenntartja azt.

Amennyiben a szereplő úgy ítéli meg, hogy adott időpontban nem a számára megfelelő helyen és állapotban van, akkor bizonytalanságot tapasztal: a nem megfelelés a szereplő számára sikertelenség, olyan mértékben, amennyire elmaradt a megítélése szerinti megfelelő helytől és állapottól. Amennyiben viszont eddigi tevékenysége nem vezetett teljes

⁴ E disputáról lásd bővebben (Bélyácz, 2010)

⁵ A a felülvizsgálati időszakok lerövidülését, mint bizonytalanságnövelő folyamatot, illetve az időt, mint intézményt jelen elemzés nem tárgyalja, azok a szerző további kutatásának témái

megfelelőséghez, teljes sikerhez, az kétségesebbé teszi a szereplő további, jövőbeni szükséglet-kielégítési, célelérési, kíváncsiság-megszüntető tevékenységének eredményességét, jövőbeni megfelelőségét, de mivel a szereplő időben nem tudja megelőzni önmagát, így mindezt jelen helyzetének bizonytalanságaként éli meg.

A bizonytalanság az ember által önmaga jellemzésére alkotott fogalom.

A bizonytalan helyzetben lévő egyén nincs abban a helyzetben, hogy olyan cselekvési helyzetet, azon belül olyan cselekvési alternatívát válasszon, amely választás révén biztosan képes a jövőben megfelelően kielégíteni szükségleteit, kíváncsiságát, és megfelelő eredményességgel képes elérni céljait: azaz megfelelő döntés hozzon. Minél bizonytalanabb helyzetben van a szereplő, annál nagyobb az esélye annak, hogy nem megfelelő döntés fog hozni. A bizonytalan helyzet elsődleges következménye tehát az, hogy a szereplő nem a megfelelő döntést meghozva, még az adott, választott tevékenységet a leghatékonyabban végre is hajtva, valószínűleg még bizonytalanabb helyzetbe, állapotba kerül.

A bizonytalanság tehát a szereplő adott időpontbeli térbeli helyzetének és állapotának jellemzője, egy statikus fogalom, s akár szubjektív, akár objektív módon ítéljük meg, a jelenlegi bizonytalanság nem jellemezhető sem valószínűségekkel, sem megoszlásokkal.

A kockázat azonban egy adott cselekvési helyzet cselekvési alternatíváira, vagy legalábbis egy cselekvési lehetőségre értelmezhető. A kockázat tehát tevékenységre, nem pedig egy állapotra vonatkozik.

A kockázat annak a mérőszáma, hogy a tevékenységet a benne érintett szereplő milyen mértékben képes, és milyen mértékben nem, ellenőrzése alatt tartani annak érdekében, hogy a tevékenység révén a szereplő önmaga számára megfelelőbb helyre, illetve megfelelőbb állapotba kerüljön. Az időjárás kiszámíthatatlansága ott kockázati tényező egy adott tevékenység szempontjából, ahol az időjárás szereplő számára kedvezőtlen alakulása a tevékenység elvárt eredményére olyan hatást gyakorol, amit a szereplő nem tud megszüntetni, kivédeni. Ezen a ponton a kockázat szorosan kötődik a tevékenységi környezet meghatározásához. Csak e környezet elemei határozzák meg kívülről az adott tevékenység végrehajtási kockázatát, még hozzá olyan mértékben, amilyen mértékben a szereplő nem képes ezek hatásaitól függetleníteni a tevékenységet. A tevékenység eredményes végrehajtásának kétségességéhez maga a tevékenységet végrehajtó szereplő is hozzájárul, olyan mértékben, ahogyan a saját releváns cselekményét nem képes – tudása, képességei, mentális állapota és egyébek miatt – megfelelően kontrollálni, uralni.

Azaz az adott tevékenység révén a szereplő várakozásai szerint elérhetőből általa elérendő tevékenységi eredmény az adott szereplői, illetve környezeti állapotot figyelembe véve milyen várható valószínűséggel következik be.

Minél bizonytalanabb a szereplő a releváns döntési helyzetben, annál inkább megnő annak a valószínűsége, hogy nem megfelelő cselekvési alternatívát választ. De a szereplő növekvő bizonytalansága – azaz egyre kevésbé megfelelő helye és állapota – másodlagosan a kiválasztott cselekvési alternatíva megfelelő eredmény elérési valószínűségére is hathat, azt csökkentheti, azaz a tevékenység kockázatát is megnöveli.

Egy profi hegymászó 3000 méterről egy 500 méteres 45°-os emelkedőt gond nélkül megmászik: mászás előtt – felkészültsége, tapasztalata miatt -, ebben a számára nem bizonytalan helyzetben megfelelő útvonalat, mászási módot, öltözetet választ, vagy kedvezőtlen időjárás esetén dönt a helyben maradásról. Ha ugyanezt a döntést 7000 méteren, mondjuk nem akklimatizáltan, azaz egy bizonytalanabb, általa nehezebben kontrolálható helyzetben, állapotban hozza meg, akkor nő annak a valószínűsége, hogy nem a megfelelő útvonalat, mászási módot, öltözetet választja, s ha fel is jut ezen az emelkedőn, állapotának bizonytalansága, céléléréseinek kétséges volta tovább nő. A döntés bizonytalansága 7000 méteren ugyanakkor nem csak a nem megfelelő döntés valószínűségét, s ezáltal, annak végrehajtásával a jövő bizonytalanságát növeli, hanem a nem megfelelő állapot az – egyébként szokványos kockázatot jelentő – útvonal, mászási mód és öltözet által jellemzett tevékenység megfelelő szintű végrehajtásának valószínűségét is csökkenti, azaz a tevékenység kockázatát növeli. A jelen bizonytalansága tehát kétféle módon is a következő jövő bizonytalanságát növelheti: a nem megfelelő tevékenység választásán keresztül, illetve a választott tevékenységi alternatíva nem megfelelő végrehajtásán keresztül.

Megjegyzendő, a hegyből, az időjárásból, a felhasznált eszközökből, vagy a hegymászók általános egészségi állapotából adódóan egyébként is van valószínűsége a nem megfelelő végrehajtásnak, például egy villámcsapás, eltörő jégcsákány következtében, de az nem függ össze sem a hegymászó bizonytalanságával, a nem megfelelő választásával, sem a nem megfelelő állapottól adódó nem megfelelő végrehajtással. Ez a szisztematikus – a szereplő által ki nem küszöbölhető – kockázat is azonban az adott cselekvési alternatívához köthető, ugyanakkor egyértelmű, hogy ennek mértékére a szereplői bizonytalan helyzetnek nincs hatása.

Egy lékhorgászt éjszaka a viharos időjárás a lehasadt jégtáblával elsodorja a szél és a hullámozás a Jeges-tengeren. Tegyük fel, hogy semmilyen módon nem képes sem a saját, sem a part helyzetét meghatározni, ahol a sátra áll a meleg ruhával, élelemmel. Kommunikációra

sem képes senkivel. Tudja, ha messzire sodródik a parttól, gyakorlatilag csak a csoda mentheti meg a haláltól. Ha beugrik a vízbe, és kiúszik, akkor megmenekül, viszont körülbelül csak 300 métert tud a jeges vízben úszni, utána a túlzott kihülés miatt valószínűleg meghal. Két alternatíva közül választhat: vagy marad a jégtáblán, vagy vízbe ugrik és úszik, igaz, nem tudja, merre a part. A horgász ijedséget érzékel önmagán, nincs megfelelő tudása, hogy a part helyzetét biztosan tudja, nincs megfelelő felkészültsége, hogy tovább a vízben maradjon, messzire ússzon, de arra sincs felkészülve, hogy tartósan a jégtáblán maradjon, ráadásul térbeli helyzete is kedvezőtlen a parthoz képest. Ez tehát egy bizonytalan helyzet: a horgász csak elvileg tudja a megfelelő döntést hozni, de ennek a valószínűsége csekély. Ha éppen megfelelő döntést is hozna, valószínűleg vagy a jégtáblán tudna a szükségesnél kevesebb ideig kitartani, vagy a 300 métert sem tudná leúszni. Az úzásban, illetve a jégtáblán való maradásban rejlő alapkockázatok is megnövekedtek a horgász bizonytalan helyzete miatt. Így annak is megnövekszik tehát a valószínűsége, hogy egy óra múlva még kevésbé megfelelő, még bizonytalanabb lesz a helyzete.

Ha a lékhorgásznál kedvezőbbek lennének a látási viszonyok, ha látná a partot, s az még 300 méteren belül lenne, akkor az adott időpontban lényegében csak két cselekvési alternatíva állna előtte: vagy a legrövidebbnek ítélt úton kiúszik a partra, vagy marad a jégtáblán. Persze ilyenkor is végtelen sok alternatívája van, hiszen bármerre úszhatna, de ha a lehető legtöbb esélyt kíván az életben maradásának adni, akkor gyorsan minimalizálódik az alternatívák száma. A fenti éjszakai példában viszont pontosan az a képessége hiányzik a horgásznak, hogy a végtelen sok irány közül szelektálhasson: így túlságosan sok alternatíva marad, jelentősen megemelve a halál valószínűségét az úzással, pedig lehet, hogy a parttól csak 30-40 méterre van. Egyszerűen nem tudja tudatos döntéssel kiválasztani a megfelelő alternatívát. Ráadásul, ha adott irányban rá is szánja magát az úzásra, ott is hátrányban van, hiszen a távolságot nem ismerve egy adott irányban elindulva nem tudja beosztani az erejét, nem tudja tartani az egyenes irányt, ugyanakkor abban sem biztos, hogy az egyenes lenne megfelelő. A bizonytalanság tehát kétszeresen is megemeli a nem megfelelő döntésből adódó cselekvési kockázatot: egyrészt kisebb az esélye, hogy jó döntést hoz, másrészt akármilyen választott cselekvési alternatíva végrehajtása esetében is megnő annak a lehetősége, hogy nem tudja ellenőrzése alatt tartani a végrehajtást, azaz nő a kockázat.

A kockázat ilyesformán tehát a tevékenység végrehajtásának vonatkozásában azt fejezi ki, hogy milyen mértékben képes a szereplő az ellenőrzése alatt tartani a végrehajtást, úgy, hogy az általa várt eredményre vezessen a tevékenység megvalósulása.

A kockázat ugyanakkor egy előretekintő, a jövőre vonatkozó fogalom, egy végrehajtott tevékenységre nem értelmezhető, hiszen ott már egyértelműen megállapítást nyerhet, hogy milyen eredmény jött létre, el tudta-e kerülni a szereplő a veszélyeket, a számára kedvezőtlen kimeneteleket. A megfelelő eredmény elérése esetén értelmezhetetlen annak latolgatása, hogy a siker csak a vakszerencsén, egy váratlan kedvező eseményen, vagy centimétereken múlt: a sikeres szereplő ex post ellenőrzése alatt tartotta a tevékenységet, a kockázatot kiküszöbölte.

Gyakori ugyanakkor, hogy a bizonytalanságot az adott tevékenység egy-egy releváns környezeti tényezőjéhez, vagy egy-egy környezetkategóriájához kötik: például a gazdaságpolitika bizonytalansága, a versenytársak bizonytalansága, a részvényárfolyamok, a devizaárfolyamok, a kamatlábak, vagy a gazdasági-, adózási környezet bizonytalansága. Valójában itt azonban nem arról van szó, hogy a jövőben e tényezők alakulása ne egy elvileg megismerhető folyamat eredményeként jönne létre. Inkább arról, hogy a szereplő tudatában van ezen tényezők tevékenysége szempontjából való fontosságának, de azt is felismeri, hogy jelentékeny mértékben nem képes ezek jövőbeni állapotát vagy megbecsülni, vagy saját maga létrehozni, befolyásolni: ezáltal kevésbé képes önmaga számára megfelelő cselekvési alternatívát választani, illetve ezen cselekvési alternatívát a kívánatos mértékben ellenőrzése alatt tartva eredményesen végrehajtani. Nem a tényezők, vagy azok jövőbeni állapota a bizonytalan tehát, hanem a szereplő a jelenben: felismerte, hogy nincs abban a helyzetben, állapotban, hogy ne legyen kétséges jövőbeni helyzetének és állapotának megfelelősége, melyhez az adott tevékenység eredményes végrehajtásán keresztül vezet az út.

5. A jövő bizonytalansága

Mondhatnánk, hogy ha a szereplő a jelenben, azaz a jelenig bezárólag minden szükségletét és kíváncsiságát megfelelően kielégítette, céljait hasonló megfelelőség mellett realizálta, akkor az eddigiek alapján nincs bizonytalan helyzetben, nem tapasztalja helyzetének bizonytalanságát, döntése során nem kell figyelembe venni a bizonytalanságot. De mi a helyzet akkor, ha egy ilyen, helyzetével, állapotával elégedett szereplő a jövőt, a saját jövőbeni helyzetét, állapotát illetően bizonytalan, azaz egy adott jövőbeni időpontban helyzetét, állapotát nem megfelelőnek látja innen, a jelenből? A jövő bizonytalansága nem bizonytalanítja-e el a jelent? Ha igent válaszolunk erre a kérdésre, nem kerülünk-e logikai ellentmondásba a bizonytalanság fogalmának eddigi, látszólag csak a jelenig bezárólag megtörténektől való meghatározásával?

Valóban, a bizonytalanság fogalmának eddigi meghatározása csak látszólag alapult kizárólag a múltban létrejött szükségletek, célok, kíváncsiság, illetve az eddigi tevékenységek eredményének összevetési eljárásán. A szükségletek között ugyanis ott van a *biztonság iránti szükséglet*. Anélkül, hogy a szükségletek hierarchiájának vitájába beleszólnánk, ki kell emelni, hogy már a közösség iránti igénye is az egyénnek döntően a biztonsági igényéből adódik. A megbecsülés, a tisztelet, a szeretet iránti igények pedig vagy a közösségen keresztül közvetve, vagy közvetlenül megint csak döntően a biztonság iránti igény által jönnek létre. A biztonság iránti igénynek tehát a szükségleteken belül kiemelt jelentősége van. De mit is jelent a biztonság iránti igény?

Egy szükséglet egyszeri, egy adott pillanatbeli, hosszabb-rövidebb – általában igen rövid - idő alatt semmivé váló megfelelő kielégítése talán néha nehéz feladatnak tűnik, de alig mérhető ugyanezen szükségletek ismételt, és tartós kielégítéséhez. Márpedig az egyénnek a tartós fennmaradás a küldetése. Az addig elért kedvező állapot jellemzőket – fizikai, mentális, tudás, utódok, közösségi pozíció stb. - legalábbis szinten kell tartani, az öregedéssel járó hanyatlást bizonyos mértékig mérsékelni kell. Az egyén akkor érzi magát a jelenben biztonságban, ha nem kell aggódnia a jövőbeni megfelelések miatt: ha megfelelően meg tudja őrizni a kívánatos eredményeit, illetve nem kétséges a megfelelő szükséglet- és kíváncsiság-kielégítés, célmegvalósítás a jövőben. Ha ezt a jövőt nem látja biztosítottnak, mert vagy pontosan látja a negatív jövőbeni tényeket, vagy pedig éppen hogy nem kiszámítható, kontrolálható számára a jövő – és ez számára a jelenben zavaró hatású -, akkor a jelenbeli biztonsági szükséglete nem nyerhet megnyugtató módon kielégülést. A biztonsági szükséglet ugyanis nem a jelen, a jelenig tartó múlt által meghatározott, hanem a szereplő jövőre vonatkozó elképzelései, várakozásai alapján – már amennyiben vannak neki ilyenek.

A szereplő számára a „jövő bizonytalansága” tehát a jelen biztonsági szükséglet-kielégítettségi mértéken keresztül befolyásolja a szereplő jelenbeli helyzetének és állapotának önnön megítélését, azaz határozza meg a jelen helyzet bizonytalanságát, befolyásolja a jelenhelyzet megítélésé által meghatározott döntés meghozatalában a szereplőt.

Ezek szerint ahhoz, hogy a szereplő a jelenben teljes mértékben megfelelőnek tartsa helyzetét, állapotát, azaz megfelelő szinten kielégíthesse valamennyi szükségletét, kíváncsiságát és eredményesen elérhesse céljait, az szükséges, hogy – miután a szükségletek, célok, kíváncsiság újratermelődik – a jövőben is biztosítottnak, kétségtelennek ítélje meg állapotának, helyzetének megfelelésségét. Ekkor a jelenben erről tanúskodik a megfelelő szinten kielégített biztonsági szükséglet. Ebben az esetben az eddigiek szerint a szereplő semmilyen cselekedet végrehajtására, ezáltal semmilyen döntésre nem lenne motiválva.

Legyen viszont a biztonsági szükséglet kivételével minden megfelelően realizálva, a biztonsági szükséglet kielégítetlensége mozgásba lendíti a szereplőt, döntési helyzetbe kerül.

6. A bizonytalanság összegzése

A szereplő minden időpontban, minden cselekvési helyzetben szeretne jól dönteni, ez elengedhetetlen ahhoz, hogy kedvező eredményeit lehetőség szerint megtartva stabilizálja helyzetét, állapotát, s megpróbálja azt még megfelelőbbé tenni. Ez nem azt jelenti, hogy az elvi optimális döntést keresi – bár nyilván nem zárna be az előtt az ajtaját -, hiszen az gyakorlatilag csak a cselekvés megszüntét követően, ex post állapítható meg. A szereplő akkor érzi azt, hogy jól, azaz megfelelő módon döntött, ha adott időpontbeli megfelelőnek tartott helyzetével, állapotával összhangban, a megfelelő helyzete, állapota révén számára elérhető összes információt beszerezve, felhasználva hozza meg döntését. Tekintetbe véve gyengeségeit, hiányosságait, a szükséglet- és kíváncsiság-kielégítési, illetve célérzési deficitjét. Szeretné ugyanis maximalizálni annak esélyét, hogy az adott körülmények között a tőle telhető legjobb döntést hozza meg, egyúttal minimalizálná annak esélyét, hogy ex ante megbánja döntését.

Szeretne egy olyan döntést hozni, amely gyakorlatilag csak egy jóváhagyást, elfogadást jelent a részéről. Jóváhagyását a „jó döntési procedúra” által egyetlen állva maradt cselekvési alternatívának. A szereplő által ex post a döntésére vonatkozó értékeléseként megfogalmazott „abban a helyzetben nem tehettem mást”, vagy „abban a helyzetben a legjobb, amit tehettem” kifejezések a lehető legmegnyugtatóbbak a szereplő számára. Jelenbeli döntésével ezt a nyugalmat szeretné önmaga számára elérni, ami azonos azzal, hogy a legkevésbé kétséges lehetőséget kívánja választani az általa kívánatosnak tartott jövőbeni helyzet és állapot eléréséhez. Játékelméleti terminust használva azt is mondhatnánk, hogy a szereplő domináns stratégiát szeretne találni a jelenben a jövőben végrehajtandó cselekvési helyzetek, cselekvési alternatívák vonatkozásában. Ha ilyet nem talál, az tovább növeli jelenbeli bizonytalanságát.

Tudja, hogy optimálisan csak akkor tudna döntést hozni, ha megfelelő állapotban lenne, akkor viszont már döntést sem kellene hoznia, hiszen 100 százalékban biztos helyen és állapotban lenne. Mivel azonban motivált, azaz döntési helyzetben van a szereplő, csak azáltal teheti jövőbeni megfelelő, megfelelőbb helyzetét, állapotát elérhetőbbé, ha legalább „jól” dönt. Lehet, hogy az ilyen módon „jól”, azaz megfelelően meghozott döntés utólag „rossz”, vagyis nem megfelelő helyzetet, állapotot eredményező, helytelen döntésnek bizonyul, esetleg

– mint kiderült – volt nála, lehetett volna jobb, de ezt külső szereplők sem róhatják fel a szereplőnek, s önmaga is a legkevésbé teszi ezt magának.

A nem megfelelő helyzetben, állapotban, „rosszul” hozott döntés nagyobb valószínűséggel eredményez ex ante ténylegesen helytelennek minősíthető döntést.

A bizonytalanság összességében azt jelenti a szereplő számára, hogy az adott időpontban nem tud jól dönteni: adott állapota és helyzete nem teszi lehetővé számára, hogy megfelelő döntést hozzon. A bizonytalan helyzete miatt egyrészt nem képes megfelelően leszűkíteni a számára érdemi cselekvési alternatívák körét, másrészt a szóba jöhető cselekvési alternatívák vonatkozásában nem képes annak pontos megállapítására, hogy az adott cselekvést mennyire lenne képes saját szükségletei, céljai, kíváncsisága szem előtt tartásával ellenőrzése, uralma alatt tartani. A szereplő érzi, hogy nem teljesen ura a helyzetnek, de a lehető legnagyobb mértékben szeretne azzá válni. A szereplő ezt érzékeli: tudatában van annak, hogy bizonytalan helyzetben kellene megfelelő döntést hoznia a jövő tevékenységeire vonatkozóan. Mivel azonban bizonytalan helyzetben van, már csak az észlelt bizonytalanság okán sem ugyanazt a döntést fogja tudni hozni, mint az adott időpontra vonatkozó megfelelő állapotakor, azaz nem létező bizonytalanság mellett. Minél inkább bizonytalannak ítéli meg helyzetét, valószínűsíthetően annál inkább más döntést fog hozni, mint nem bizonytalan helyzet esetén tette volna.

A 12 dühös ember című művében Reginald Rose (Rose 1957) szerző érzékletes példát adott, hogy miként függ össze a bizonytalanság a kockázattal. Alapvetően két eset lehetséges: a vádlott vagy bűnös, vagy ártatlan. A 12 esküdt előtt kétféle cselekvési alternatíva áll esküdt tevékenységük vonatkozásában: elítélik a vádlottat, vagy felmentik. Kezdetben a vádlottat 11 ember bűnösnek tartja, 1 nem. Ekkor csak ez az 1 ember érzi bizonytalanak a helyzetét, melyben nem tud megfelelő döntést hozni (a büntetés kiszabásáról és végrehajtásáról majd a bíró gondoskodik). Azonban ez az egy ember sorban ráébreszti a többieket a saját bizonytalan helyzetükre, hogy ki, miért nincs abban a helyzetben, állapotban, hogy megalapozottan, megfelelő döntést hozhasson. A vádlott esetlegesen ártatlanul való elítélésének az egyre bizonytalanabbá váló szereplők által észlelt kockázata folyamatosan emelkedik, egészen addig, míg az már vállalhatatlanná válik, hiszen a végén mind a 12 ember a felmentés mellett szavaz.

A szereplő helyzete bizonytalan:

- 1) Ha saját megítélése szerint az adott időpontban nem a számára megfelelő helyen, állapotban van.

Az ilyen típusú bizonytalansági ok feloldási lehetősége a jövőben:

Egyszerűen megfelelőbb helyzetbe kell kerülni:

- a) Vagy eredményesebb, „szakszerűbb” tevékenység révén;⁶
- b) Vagy (ha a szükségleteket adottnak vesszük) a taktikai célok olyan módon történő megváltoztatása révén, amely relatíve eredményesebb tevékenység-végrehajtást és szükséglet, kíváncsiság-kielégítést tesz lehetővé.
 - 2) Mivel helyzete, állapota nem megfelelő, a szereplő tudja, hogy megfelelő döntést nem, legfeljebb jól meghozott döntést tud létrehozni. De a jó meghozott döntés feltételrendszere sem magától értődő számára, ami szintén közrejátszik bizonytalansága kialakulásában.

Az ilyen típusú bizonytalansági ok feloldási lehetősége a jövőben:

- a) Olyan döntési modellek, szakmai protokollok használata, melyek a bizonytalanság körülményei között lehetővé teszik a „jól meghozott döntés” elérését a szereplő számára.⁷
- 3) A biztos, a megfelelő állapothoz képest valószínűleg több a cselekvési alternatíva amely között választhat. Nem megfelelő állapota miatt az érdemi cselekvési alternatívák relatív bősége alakul ki.

Az ilyen típusú bizonytalansági ok feloldási lehetősége a jövőben:

- a) A cselekvési alternatívák számát a fenti „jól meghozott döntés” megelőzően olyan módon kell lecsökkenteni, hogy a maradék alternatívák választása mellett a szereplő a leginkább képes szükséglet- és kíváncsiság-kielégítésére, illetve céljai elérésére.⁸

A bizonytalanság mértéke tehát csökkenthető. Ha a bizonytalanságot problémaként kezeljük, ez a probléma – legalábbis részlegesen – megoldható. E megoldás során a legnagyobb kihívást az jelenti, hogy minél kevésbé tudta a szereplő szükségleteit, kíváncsiságát a jelenig bezárólag kielégíteni, taktikai céljait eredményesen megvalósítani, azaz minél inkább erősebb benne az ösztönzés meghatározott cselekvési helyzetekre vonatkozóan, annál bizonytalanabb helyzetben találja magát, annál bizonytalanabban érzi magát. Minél nagyobb a motiváció, annál nehezebb jól dönteni, annál inkább megnő a nagyobb kockázattal járó, szereplő által kevésbé ellenőrizhető, uralható cselekvési alternatíva választásának esélye, annál kétségesebb a jövőben a jelenleginél megfelelőbb állapotba kerülni. A bizonytalansági probléma – legalábbis részben - megoldható, de hogy azt a

⁶ Erről bővebben lásd (Dosi and Egidí, 1991)

⁷ Erről bővebben lásd (Dosi and Egidí, 1991) és (Simon, 1997)

⁸ Erről bővebben lásd (Simon, 1997)

szereplő kizárólag önmaga legyen képes kivitelezni, az ahhoz hasonlatos, mint amikor Münchhausen báró önmagát a saját hajánál fogva húzta ki a szorult helyzetből. Nem lehetetlen legalábbis, de nem könnyű.

A korábbi hegymászós példánál maradva, utalnék itt arra, hogy sok profi hegymászó még otthon részletes terveket, feljegyzéseket, útmutatásokat ír – önmagának. Nem azért, hogy ne felejtse ez ezeket, hanem azért, mert ők már tudják, 8 ezer méter fölött nem lesznek olyan állapotban, hogy „jól döntsenek”, pedig igazán ott lenne szükség a jó döntésekre, a megfelelő helyzet, állapot elérése érdekében. Felírják maguknak kis cetlikre, mi a teendő, ha például elveszítik a kesztyűjüket: elővenni a tartalékot, vagy ha jelentékenyen esik a légnyomás, azonnal táborhelyet keresni. Általában azért sajnos így nem tudjuk a helyzeteink bizonytalanságát csökkenteni.

Ugyanakkor nem is mindenki Sír Ernest Shackleton, akinek felfedezői terveiből nem sok minden sikerült, de nem is ezért emlékezünk rá, hanem azért, mert olyan döntéseket tudott hozni a mi szemszögünkből nézve nagyon bizonytalan helyzetekben is, amelyek – utólag is – a jól meghozott döntések mintáját adják számunkra. Például 1909-ben 159 kilométerre a Déli-sarktól visszafordult, s későbbi expedíciói is rendre kudarcot vallottak, de mindig, mindenhol, minden emberét hazavitte.

A mindennapi élet szereplői ugyanakkor kevésbé rendelkeznek rendkívüli képességekkel, vagy előzetes saját útmutatásokkal, de ez nem ok a reményvesztésre, a bizonytalansági helyzet kívülről, más szereplők segítségével sokkal inkább feloldható. Az előző oldalon összefoglalásra kerültek azok a főbb lehetőségek, melyek alkalmazása révén a szereplő kisebb bizonytalansági szintre kerülhet.

A szereplőt tehát helyzetének, állapotának észlelt nem megfelelősége, azaz bizonytalansága ösztönzi tevékenységre, cselekvési alternatíva kiválasztására irányuló döntésre. Szeretne megfelelőbb helyzetbe, állapotba, azaz kevésbé bizonytalan helyzetbe, állapotba kerülni. Mint láttuk ehhez alapvetően három csapásirány létezik:

- I. A jövőben a jelenbeli döntések alapján meghatározódott cselekvési alternatívák végrehajtása során a célok szerint szakszerűbben, eredményesebb szükséges tevékenykedni, ami által megfelelőbb helyzetbe, állapotba kerülhet a szereplő – már amennyiben a választott tevékenységek eredményes végrehajtása abba az irányba mutat.
- II. Az adott szükségleti mértékek kielégítését szolgáló célokat kell a szereplő számára kedvezőbben, kevésbé kétséges módon meghatározni. Vagyis olyan szükséglet-kielégítési teljes taktikát, taktikai láncokat szükséges a szereplővel elfogadtatni, amely révén szükségletei, kíváncsisága megfelelőbben kielégíthetők, vagy ugyanúgy

kielégíthetők, de a taktikai célok könnyebben realizálhatók. Mindkét esetben vagy megfelelőbb mértékben kielégíti szükségleteit, kíváncsiságát a szereplő vagy céljait valósítja meg eredményesebben, de helyzete, állapota saját megítélése szerint kedvezőbb lesz, így bizonytalansága csökken.

- III. A teljes taktika fenti újratervezése nélkül koncentrálhatunk csak a következő taktikai lépés megvalósítására is. Ekkor úgy csökkenthető a szereplő helyzetének bizonytalansági mértéke, ha a szereplő képes „jól meghozott” döntést realizálni, megközelíteni. Ez úgy lehetséges, ha valamilyen módon – döntéshozatali eljárással, vagy a külső környezete által – az érdemi cselekvési alternatívák száma csökken, minimalizálódik. Nyilvánvalóan szükséges ugyanakkor, hogy az cselekvési alternatívák emelkedjenek ki az összes lehetőség közül, melyek végrehajtása révén elvileg és gyakorlatilag is valóban elérhetők a szereplő jövőbeni állapota szempontjából kívánatosnak ítélt eredmények.

Jelen tanulmányban nem kerül tárgyalásra sem a szakszerűség, sem a döntéshozatali eljárások kérdése, kizárólag a cselekvési alternatívák III. pontban megfogalmazott külső beszűkülésének, kirostálódásának problematikája kerül elemzésre.

7. A taktikai-célháló, mint híd a belső és külső környezet között

Kiindulásképpen bemutatok egy minta-helyzetet, amivel majd részben szemléltetni kívánom a későbbi megállapításaimat.

Adott egy földterület, melyen egy elmocsarasodott nagy kiterjedésű tó található, a tó közepén egy szigettel. Már csak a szigeten élnek tigrisek. A tó partján, a földterületen egy törzs él. A törzsnél az a szokás alakult ki eddig, hogy csak az nőülhet meg, az választhat feleséget, aki pusztá kézzel elejt egy tigrist, majd a lenyúzott irhát a kiválasztott nő kunyhója elé teríti. Akinek felesége van, az kap területet a falu határában, hogy önállóan gazdálkodjon. Ez a szokás már huzamosabb ideje fennáll, ennek is köszönhetően pusztultak ki a tigrisek a szárazföldről. E helyzetet szemügyre véve a következőket állapíthatjuk meg. Ha egy fiatal férfi családot szeretne alapítani, egy nő kezét el szeretné nyerni, illetve önállóan kíván gazdálkodni a saját tudása, képességei szerint, akkor el kell ejtenie egy tigrist. Vagyis a fiziológiai, közösségi, szeretet és tisztelet, önmegvalósítás iránti szükségletei kielégítése iránti úton a közösségi szokások egy taktikai cél eredményes megvalósítását szabják meg: a tigris elejtését. Ugyanezen szükségletet ki lehetne elégíteni másképp is, például a tó körbefutásával, vagy egy hegy megmászásával. Látható, hogy a cél, és annak szereplői elérése nem

önmagában és önmagért fontos a szereplő számára (bár ez nem biztos, hogy benne tudatosul), hanem azért, mert ezáltal elégítheti ki bizonyos szükségleteit, illetve ezáltal nyílik meg más szükségletek kielégítésének lehetősége.

Az emberi szükségletek valójában nem változnak, hosszú ideje már változatlanok. Ami folyamatosan változik, az a szükségletek kielégítése érdekében létrehozott szereplői célrendszer. Szükségletek adják meg a stratégiai jövőképet, a hozzá vezető taktika taktikai-célhálóját viszont a szereplő, illetve a közösség alkotja meg. A közösség tiszteletét, megfelelő közösségi pozíciót el lehetett érni hőstettel, bizonyos tárgyak birtoklásával, vagy egy plusz lábujjal születéskor. Az élelmiszer megszerzéséhez szükséges lehet csónak, személygépkocsi, vagy pusztán egy kés, vagy öntöző-csatornarendszer. Amiért számunkra jelentős a taktikai célháló az az, hogy a közösségi közös tudás alapján határozódik meg döntően. A szereplők ismételten hasonló döntési helyzetbe kerülnek szükséglet-kielégítés iránti tevékenységük során, és a „hogyan tovább?” kérdésre igyekeznek a legjobb tudásuk szerint választ adni. De mivel az ember léte, fennmaradása elválaszthatatlan a közösségtől, amelynek tagja, a közös közösségi tudás nyilvánvalóan nagyon hasonló, szinte azonos célokat generál a szereplői válasza. A közösség által minél inkább eredményesen elérhető, s a szükségletek stratégiai jövőképhez minél közelebb vivő taktikai célháló kerül meghatározásra, annál kisebb eséllyel kerülnek a tagok bizonytalanabb helyzetbe. Ha nem ilyen a taktikai célháló, akkor a szereplők még akkor is bizonytalanok ítélik meg helyzetüket a célok nem megfelelő realizálása okán, ha egyébként szükségleteik eközben ténylegesen közel megfelelő kielégítést nyertek.

A taktikai célháló mindenesetre lényegesen és ismétlődően, azaz tartósan leszűkíti a cselekvési helyzetek, s ezáltal a cselekvési alternatívák számát, s ilyenformán intézménynek tekinthető. A taktikai célháló kisebb részletei ugyanezen okból szintén intézmények. A szereplő ezen – saját akarata által, valamint a közösségi tudásból annak mintái követése révén – kialakított intézményeket a továbbiakban nulladik típusú, azaz T_0 *taktikai-célháló intézménynek* jelölöm. Mindazonáltal e fejezetben nem a szereplőn belül – célszerkezete kialakítása révén – történő cselekvési alternatíva szűkítést kívánjuk tanulmányozni, hanem a kívülről meghatározódót. A T_0 intézmények ugyanis már azelőtt leszűkítik a különböző cselekvési helyzetek különböző alternatívái közötti majdani döntésnél szóba jöhető választási lehetőségeket, mielőtt a döntési helyzet előállna. Így a T_0 intézmények egyfajta *értelmezési tartományt* adnak a szereplő számára.

Elsőként is szükséges leszögezni, hogy e tanulmánynak nem célja, hogy az intézményeket abból a szempontból értékelje, hogy alkalmazásuk révén a szereplő eredményesebben képes e szükségleteit, kíváncsiságát kielégíteni, céljait megvalósítani.

Nyilvánvaló ugyanakkor az, hogy az ilyen szempontból nem megfelelő cselekvési alternatívákat meghatározó intézmények vagy túlságosan hosszan nem maradhatnak fenn, hiszen alkalmazásukkal a szereplő egyre kevésbé képes saját megítélése szerint megfelelő helyzetbe jutni, illetve maradni, így az ilyen intézmények csak akkor maradhatnak fenn tartósan ha más intézmények képesek ellensúlyozni ezen negatív hatásukat. Ha nincsenek ilyen pozitív intézményi ellensúlyok, akkor a szereplői fennmaradás, a pusztán lét, illetve a közösség léte válik kérdésessé, szűnik meg.

E tanulmány e helyen arra kíván összpontosítani, hogy a cselekvési helyzetek, alternatívák milyen módon szűkíthetők be a szereplői – elsődlegesen közösségi - környezet által. A korábbiak szerint ugyanis minél kevesebb érdemi alternatíva marad meg a szereplő számára, mint döntési lehetőség, annál inkább olyan helyzetbe, állapotba kerül, hogy képes lesz jól dönteni.⁹

A korábbiakban láttuk, hogy az egyes szereplői T_0 intézmények egy működő, fennmaradó közösségben csak úgy határozódhatnak meg a szereplő által, hogy jelentékeny mértékben ne legyenek különbözőek más szereplők, azaz a közösség általános céljaitól. Ha ez nem így történik, a disszonancia megbontja a közösséget, új közösségek alakulhatnak ki, illetve a különböző közösségekhez úgy csatlakoznak az egyének, hogy ott a kellő összhang a szereplői célok között immár meglegyen. Ebbe belefér az is, hogy a szereplő - akár mindegyikük -bizonyos ideig az Adam Smith-féle láthatatlan kéz elmélet szerint csak önérdékükre koncentrál célszerkezete kialakítása során, de akkor éppen ezen keresztül jön létre az összhang a többi szereplő taktikai célszerkezetével méghozzá a megfogalmazott szereplői célok hasonlósága, azonossága okán, nem pedig azért, mert a célok szereplői együttes megvalósítása ne lenne egymás által esetlegesen akadályozott.

A közösség tagjai tehát kialakíthatnak olyan egyedi taktikai célszerkezeteket is, melyek együttes eredményes végrehajtása lehetséges, nem kizárt. De ugyanúgy lehetséges az is, hogy a szereplők olyan célszerkezetekkel bírnak melyek együttes teljes realizálása nem lehetséges.

Az első esetben a szereplői T_0 *taktikai célháló*, *célszerkezetek* a szereplők által is felismerten elvileg együttesen is lényegében teljes módon, eredményességgel elérhetőek. A kérdés, hogy milyen cselekvési helyzetek, illetve azoknak milyen cselekvési alternatíváinak választása révén. Hiába a szereplői meggyőződés, hogy a célok együttes megvalósítása összeegyeztethető, ha számtalan – esetenként túlságosan sok - cselekvési helyzet, alternatíva

⁹ Az intézmények szereplői interakciókban betöltött pozitív szerepéről jó áttekintést nyújt Györffy (2008)

áll előttük. Nyilvánvaló, hogy a közösség egészének sem lehet semmilyen szempontból az érdeke, hogy – eleve elrendelten - csak bizonyos szereplők, szereplői csoportok valósíthassák meg céljaikat. De ez csak abban az esetben van így, ha a szereplői taktikai célháló meghatározódása egy töről fakad, azaz minden szereplőnek – a saját egyedi adottságait figyelembe véve – közel azonos e célszerkezet. Azaz azonos célok lépésről-lépésre történő elérése révén tartják megfelelően megvalósíthatónak szükségleteik, kíváncsiságuk kielégítését akár a legközelebbi, akár a legtávolabbi jövőben.

8. A bizonytalanság csökkentése a cselekvési alternatívák számának külső szűkítésével

Térjünk vissza a fejezetkezdő példánkhoz. Mivel a tigrisek a szárazföldön kihaltak, a közösség választási helyzet előtt áll: vagy valamilyen más próba elé állítja az önálló felnőtt életre aspiráló jelölteket, azaz a taktikai célháló némileg átalakul, T_0 megváltozik, vagy fenntartják a tigris elejtésére irányuló próbatételt, viszont így valahogy át kell jutni a mocsaras tó közepén lévő szigetre. Az átkelésre vonatkozóan a közösségnek tudása nincs, még soha, senki nem próbálta meg. Ez utóbbi esetben az aspiráns döntési helyzetben találja magát: ki kell választania a mocsáron keresztül azt az utat, amely használata révén képes túlélni a kalandot, kiállni a szükséges próbát. Szükségletei nincsenek megfelelően kielégítve, ez ösztönzi a próbatétel irányába, ugyanakkor tudásállapota, fizikai felkészültsége nem megfelelő egyrészt ahhoz, hogy tetszőlegesen kiválasztott úton leküzdje a mocsarat, másrészt ahhoz sem, hogy a legkevésbé kétséges negatív kimenetelű cselekvési alternatívát válassza. A szereplő tehát bizonytalan helyzetben van. Kívánatos lenne számára, ha a szóba jöhető cselekvési alternatívák száma drasztikusan csökkentésre kerülne, hiszen így ugrásszerűen megnőne az esélye az eredményes átkelést biztosító alternatíva választására.

Esetleg kaphat útmutatást egy olyan személytől, aki saját tapasztalatból, vagy másokétól tudja, hogy hasonló helyzetekben milyen alternatívák jöhetnek szóba egy ilyen átkeléshez. Esetleg valaki megfigyeléseket, számításokat végez, hogy a helyes útvonalra ráleljen. Ezen tudás alapján talán meghatározásra kerülhetnek azon átkelési útvonalak, melyek eredményes céleléréssel kecsegtetnek. A probléma egy ilyen megoldásával, egy minta jön létre. Ha az aspiráns elfogadja e mintát, máris lényegesen csökkentette helyzete bizonytalanságát, ezáltal az átkelés kockázatát is. Ha majd neki az így kiválasztott útvonalon sikerül az átkelés, akkor még egy újabb lépés történt abba az irányba, hogy intézményről beszéljünk. Egy olyan intézményről mely az adott cselekvési helyzetben egyértelműen meghatároz egy eredményes célelérést biztosító alternatívát, amelyet az aspiránsok

nyilvánvalóan megkönnyebbülten elfogadnak, s követnek majd, hiszen ezzel tudásuk egy csapásra megfelelő állapotba került az átkeléshez. Az ilyen típusú, egyéni *problémamegoldó intézményeket* a továbbiakban T_1 jelöléssel használom majd.¹⁰ Hangsúlyozandó azonban, hogy itt nem több szereplő interakciójára, együttes cselekvési helyzetére született valamilyen megoldás, hanem egy adott cselekvési helyzet egyéni megvalósítására.

Ha a példánkat tovább folytatva feltételezzük, hogy több aspiráns is egyidejűleg kíván nekiindulni a próbatételnek (amihez a szigeten megfelelő számú tigris is rendelkezésre áll), akkor a T_1 intézmény nem biztos, hogy megfelelően csökkenteni tudja a szereplői bizonytalanságot, hiszen több szereplő jelenléte egyértelműen az adott cselekvési alternatíva kisebb mértékű szereplői kontrolálását eredményezi, így megemeli annak végrehatási kockázatát. Így előtérbe kerülhetnek újra más alternatívák is – hasonló vélt kockázati szinttel -, ami újra a szereplő helyzetének növekvő bizonytalanságához vezet. Mivel azonban a tigrisek száma elégséges, s a próbaétel időpontja sem túlzottan fontos az aspiránsok számára, elmondhatjuk, hogy a jelentkezők céljainak együttes eredményes elérése lehetséges, már csak a megfelelő alternatívákat kellene ehhez meghatározni, rájuk leszűkítve a lehetséges bőséges alternatívaszámot. A T_1 intézmény egy szereplő egyéni döntését volt hivatva elősegíteni, hogy a külsőleg leszűkített alternatívaválaszték révén kevésbé bizonytalan helyzetben tehesse meg azt. Ha viszont egyszerre több szereplő lép színre, változik a helyzet, s az még a kedvezőbb, ha ezen szereplők céljainak érvényesítése egyszerre lehetséges, nem zárják ki egymást. A T_1 intézmény megfelelő kiindulópont ebben az esetben, azonban további tudás szükséges ahhoz, hogy ebből egy olyan T_2 intézmény jöhessen létre, amely képes olyan alternatívát nyújtani a szereplőknek, hogy általa valamennyi aspiráns átkelhessen a mocsáron. Vagyis össze kell hangolni az aspiránsok tevékenységét úgy, hogy ezáltal mindenki megfelelőbb helyzetbe kerülhessen. Példánkban ezt úgy kell elképzelnünk, hogy lehetséges, hogy a T_1 által meghatározott átkelő megoldás alkalmas esetileg egy szereplő átkelésére, de nem feltétlenül több szereplő, esetlegesen egyszerre való átkelésére. Ha mondjuk a szúnyoggyűlölő és hőségkerülő szereplő inkább hajnal előtt indulna – mikor még nem támadnak a szúnyogok és hűvösebb is van -, míg egy másik szúnyoggyűlölő, de hőségálló inkább délben – mikor eltűnnek a szúnyogok, jók a látási viszonyok, de nagyon meleg van -, egy harmadik pedig, aki szúnyogtűrő és szeretné ha egyértelműbb nyomokban haladhatna inkább koraesti indulást választana. Persze mindenkinek ügyelnie kell, hogy az útvonalat a legkevésbé se bolygassa

¹⁰ Erről bővebben lásd (Heiner 1983). Heiner szerint a „C-D gap” minél nagyobb, azaz minél bizonytalanabb a szereplő, annál inkább egyszerű, azaz kevésbé kockázatos alternatíva választására törekszik, ami egyben támogatja annak rögződését is siker esetén. Ez megnyitja az utat a mások általi alkalmazáshoz, az intézményesüléshez is.

meg, erre külön is oda kell figyelniük az átkelés során. Így egyértelművé válik, hogy a T_2 intézmény a T_1 által adott megoldást egyénre szabja, egyúttal ezen egyéni megoldásokat össze is hangolja. Esetünkben az egyéni preferenciák feltárása által lehetőség nyílt a T_2 intézmény létrejöttére.

A mindennapi életben ugyanakkor gyakorta találkozunk olyan helyzetekkel, amikor a szereplők biztosan nem képesek valamennyien megfelelő módon céljaikat elérni, mivel ezen célok együttes megfelelő teljesülése valamilyen szűkösség okán nem lehetséges. Példánkban ez úgy jeleníthető meg, hogy nincs elég tigris, vagy nincs elég termékeny szűz, vagy nincs elég kiosztható föld. Esetleg nem mindegy, hogy a később jövőknak milyen tigrisek, milyen szüzek, vagy milyen minőségű termőföld jutna. Ebben az esetben nem csak a T_1 , hanem a T_2 intézmény sem lenne alkalmas arra, hogy a lehetséges cselekvési alternatívákat oly módon szűkítsék, amely a szereplői bizonytalanságot megfelelően mérsékli. A közösség szempontjából esetleg kívánatos lenne, ha a legjobb génállományú férfi szaporodhatna tovább, hogy a szüzek is a leginkább nekik megfelelő kérőkhöz juthatnának, illetve, hogy a szabad termőföldek is a legjobb kezekbe kerüljenek. Az egyszerű megoldás lenne, ha mindezek mérésére lenne egy megfelelő mérőeszköz, s a próbából egyszerűen kizárásra kerülne a fenti szempontoknak nem megfelelő aspiránsok. Azonban ez valószínűleg a közösségi kohéziót meggyengítené, hiszen így az aspiránsok egy csoportja szinte biztosan eredményesen elérhetné a T_2 alkalmazása révén céljait, míg a kirekesztettek bizonyosan nem. Kétséges, hogy a kirekesztett csoport aspiránsait a közösség tudná-e megfelelően kárpótolni a diszkriminációért, így valószínűleg vagy komoly feszültségek keletkeznének a közösségen belül, veszélyeztetve annak tartós fennmaradását, vagy a kirekesztett csoport elhagyná a közösséget. Ha a kirekesztettek és az előnybe részesített aspiránsok között nincs lényeges különbség, vagy a különbségtétel nem kellően objektív mérésen, összehasonlításra alapult, akkor a közösség a kirekesztettek távozásával valamelyest gyengülhet, de személyi tartalékai szinte bizonyosan nem lesznek elégségesek. E tartalék akkor válna fontossá, ha egy aspiránst mondjuk megöli a tigris, vagy odaveszik a mocsárba, esetleg később betegség, baleset éri, vagy ha a kirekesztettek esetleges speciális tudása a későbbiekben felértékelődik, például a megváltozott környezet okán. A közösség nyilvánvalóan nem szeretne lemondani ezekről a tartalékokról, vagy legalábbis egy részét szeretné elérhető állapotban megtartani. Tehát a fölöslegesnek ítélt aspiránsok legalább egy részét mégis engedni kell a próbára, s olyan feltételeket kell kialakítani, hogy az aspiránsok egyéni adottságain dőljön el céljaik elérésének eredményessége. Ezáltal nem a közösség akadályozza meg őket céljaik elérésében a kirekesztés révén, hanem ők önnön magukat, így elmaradhat a konfliktus a végül is tigrist,

szület, termőföldet nem kapó aspiránsok, illetve a sikeres aspiránsok, valamint a közösség egésze között. Ez azért is jelentős, mert így a közösségi egyéb intézmények, a sikeres és sikertelen aspiránsok egyéb interakciójára vonatkozó intézmények működése kevésbé valószínűleg válik nehezkesebbé.

Amíg a T_2 meghatározódásakor az összehangolás érdekében volt szükséges, hogy a szereplők a korábbinál több ismerettel rendelkezzenek egymásról, a T_3 intézmény esetében a többlettudás annak megismerése, hogy az adott cselekvési alternatíva vonatkozásában milyen szereplői tulajdonságok határozzák meg azt, hogy az alternatíva végrehajtását mennyire képesek uralni, azaz melyek a sikertelenség kockázatának szereplőn helyzetéből, állapotából adódó okai. Ezek között is különös figyelmet kapnak azon helyzeti és állapotjellemzők, amelyeket a szereplő képes kedvezőbbé tenni. Azaz a T_3 intézmény célja, hogy a sikertelenség kockázatát, a felelősséget a releváns szereplői erőfeszítések függvényeként határozza meg. Így az aspiránsok egymás közötti és a közösség felé való viszonyrendszere sem változik, hiszen „mindenki a saját sikerének a kovácsa”. Kiemelendő, hogy a T_1 *megoldás-intézmény* esetében az adott cselekvési helyzet vonatkozásában a többi aspiránssal való együttműködés kérdése értelmezhetetlen, nem releváns. Ugyanakkor a T_2 *összehangoló-intézmények* esetében az együttműködés fontos, alapkérdés, hiszen a célrealizálás összehangolása nélkül a szereplő bizonytalanabb helyzetbe kerül, hiszen a kevésbé képes megfelelő helyzet, állapot elérésére. A bizonytalanabb helyzetekből ugyanakkor a szereplők biztosabb helyzet felé törekednek. A T_3 *rangsoroló-intézmények* azzal, hogy a szereplők belső, általuk kontrolálható adottságaitól, helyzetétől teszik függővé a sikeres szereplői célelérést, továbbra is tág teret engednek a szereplők együttműködésének. Ez az együttműködés csak pozitív hozadékot jelenthet a szereplőknek, hiszen a sikertelenség vagy a saját állapotukból, helyzetükből, vagy a szereplőkön, közösségen kívüli környezettől függ. Azaz a szereplők egymást célzatosan nem akadályozzák a T_3 intézmény esetében sem egyéni céljaik elérésében, s ahogy lehet, kerülnek is mások akadályozását, saját akadályoztatásukat, tehát valamilyen módon és mértékben együttműködnek. Látszólag paradox módon minél inkább együttműködnek a szereplők, annál kevésbé bizonytalan valamennyi résztvevő helyzete, miközben egyértelmű, hogy továbbra is csak a szereplők egy része lesz képes releváns céljai eredményes elérésére.

Több szempontból is elképzelhető, hogy idővel már a T_3 intézmények sem képesek a szereplői bizonytalanságot jelentékeny mértékben csökkenteni. Mert vagy túlságosan időigényesek, vagy a befektetett szereplői erőfeszítéssel nem arányos a bizonytalanság mértékének szereplői csökkenése. Lehetséges az is, hogy feloldhatatlan patt-helyzet alakul ki,

vagyis továbbra sem az adott szűkösséggel összhangban álló a szereplők együttes célpotenciálja. Ebben az esetben a szereplői együttműködésnek háttérbe kell szorulnia valamilyen módon és mértékig, hogy a patt-helyzetet úgy oldják fel a szereplők, hogy a T_2 intézmény szerinti összehangolódást ténylegesen nem hajtják végre, illetve T_3 intézmény által meghatározott szereplői felelősségvállalást immár egymás rovására kívánják megváltoztatni. Azaz nem pusztán a támogató együttműködés, az aktív vagy passzív közömbösség szűnhet meg, hanem a szereplők tevőlegesen és célzatosan is akadályozhatják egymást céljaik elérésében. Ezt úgy tehetik meg, ha a másik szereplőt kedvezőtlenebb helyzetbe, állapotba hozzák saját, célzatos tevékenységük által. Mindez azért még nem jelent feltétlenül élet-halál harcot, pusztán azt, hogy a T_4 intézmény úgy kívánja csökkenteni a szereplői bizonytalanságot, hogy lehetővé teszi azt, hogy azt azáltal érje el a szereplő, hogy egy vagy több másik szereplő bizonytalanságát megnövelje. Egy ilyen T_4 intézménynek nehéz feladatot kell elvégeznie. Hiszen egyfelől teret enged a bizonytalanság növelésének, de ezt csak annak érdekében teszi, hogy az összes szereplő összes bizonytalansága csökkenjen, s ezt a lehetséges áldozatok – akiknek ezen intézmény legalábbis időlegesen megnöveli bizonytalanságát – is minimum látszólag elfogadják. Ha ennek nem tud megfelelni a T_4 intézmény, akkor a szereplői kör könnyen bármilyen intézmény nélkül találja magát az adott cselekvési helyzet vonatkozásában, azaz szereplői bizonytalansága megnő. Ezen T_4 *áthárító-intézmény* meghatározza, hogy a szereplők milyen módon és mértékig akadályozhatják egymást céljaik elérésében. Példánknál maradva elképzelhető, hogy a mocsáron átkelés előtt az aspiránsok megküzdnek egymással valamilyen szabályrendszer szerint. Vagy az átkelés közben el lehet venni a másik íját és nyilait, de a kését nem. Tehát nem ez az intézmény nem dobja a lovak közé a gyepelőt, pusztán lehetővé teszi, s egyúttal határokat is szab a szereplőknek, hogy egymást milyen módon és mértékig hozhatják kedvezőtlenebb, bizonytalanabb helyzetbe, állapotba.

9. Összegzés

A bizonytalan helyzetben lévő szereplőt tehát helyzetének, állapotának nem megfelelőnek való saját minősítése arra ösztönzi, hogy kevésbé bizonytalan helyzetbe kerüljön. Erre, mint láttuk több általános lehetőség is kínálkozik, a fentiekben azon külső lehetőségek kerültek számbavételre, amelyek az adott cselekvési helyzet más érintett szereplőjével való kapcsolatrendszeréből adódhatnak szereplőnknek. Valamennyi, a cselekvési alternatívák számát szűkítő intézmény közös vonása, hogy meghatározott módozatú és mértékű

együtműködési készséget követel meg a szereplőtől némi bizalommal fűszerezve. Az együtműködés terén a legegyszerűbb az lenne, ha már a célok meghatározásakor törekednének a szereplők arra, hogy céljaik minél eredményesebben megvalósításra kerüljenek együttesen. Ilyen szigorú előfeltételt azonban jelen elemzésben nem fogalmaztunk meg, hiszen a T_0 intézmények esetében elégséges volt, az egyedi célszerkezetek hasonlósága, hiszen ez a közösség egyik összetartó ereje. Az együtműködésnek ott kellene működnie, ahol az egyén már szereplőkkel együtt ismételten újra és újra hasonló döntési helyzetekben találják magukat. A szereplőket hajtja a bizonytalanság csökkentése iránti vágy, s ha ennek az együtműködés az ára, akkor törekednek az együtműködés felé, hiszen az együtműködés révén egyértelműen csökken a bizonytalanság mértéke. A bizonytalanság csökkentése és az együtműködés erősítése tehát kéz a kézben járnak.¹¹ Az együtműködési szándékból azonban nem feltétlenül lesz együtműködés is, hiszen az együtműködéshez már több szereplő szükséges. Több szereplő esetén pedig csak akkor szűkül a szükséges minimumra az általa választandó alternatívák száma a többiek tevékenységével összefüggésében, ha olyan T_1 - T_2 - T_3 - T_4 intézmények megfelelő jelenlétével, működésével - azokat megtapasztalva, feltételezve - szembesül, melyek bizonytalanságát mérséklék.¹² A szereplő az adott cselekvési alternatívát a jövőben valósítja meg, annak tényleges környezetével, eredményével a jövőben szembesül. Csak akkor dönt az együtműködés mellett, ha feltételezi, hogy ezen intézmények működnek, azaz a többi szereplő is ezeknek megfelelően dönt, méghozzá akár övele egyidejűleg is. Ez a bizalom az alapja az együtműködési szándék valós együtműködéssé válásának. Minél kisebb bizalom, annál kisebb együtműködés, annál nagyobb bizonytalanság, annál kevésbé megfelelő szereplői helyzet- és állapot-realizáció. A növekvő bizonytalanság növekvő együtműködési szándékot generál, ami viszont ha bizalmatlansággal¹³ párosul, nem eredményez tényleges együtműködések, ezáltal a bizonytalanság csökkenését sem. A bizalomhiány tehát az, ami - mintegy bezáródó szelep - fékezőleg hat a motivált szereplőre, de nem a szereplői bizonytalanság csökkentésével, azaz a motiváció fennmarad, sőt erősödik. Adott időben, adott helyzetben, állapotban kell döntenie. Ebben az állapotban az önmaga, a környezete, környezete szereplői iránti bizalma is egy összetevő. Ehhez a bizalmi szinthez képest a szereplő maximális együtműködésre törekszik, hiszen ez vezethet bizonytalansága

¹¹ Kapás szerint (2003) a piac és a vállalat, mint intézményeknek a létének oka részben ugyanaz, a bizonytalanság és a tökéletlen tudás.

¹² Erről bővebben lásd (North, 1991). North szerint az intézmények legfőbb szerepe abból áll, hogy csökkentik a szereplői bizonytalanságot azáltal, hogy az interakciókat stabil keretek közé terelik. A bizonytalanság növekvő tranzakciós költségeket eredményez, az intézmények kisebb bizonytalanságon keresztül csökkentik a tranzakciós költségeket.

¹³ Erről bővebben lásd (Hámori, 1998). Hámori szerint az ember nem viseli el a bizonytalanságot. E megszüntetéséhez a bizalom köreinek kell fokozatosan a szereplő körül kiépülnie.

lehető legnagyobb mértékű csökkenéséhez. Az együttműködés iránti vágy tehát kódolva van a szereplőbe. Minden helyzetben, minden állapotában el szeretné érni a tőle telhető legnagyobb együttműködési szintet más szereplőkkel.

Ezt híven tükrözi a klasszikus közgazdaságtan, az oligopóliumokra vonatkozó elméleteiben. Az oligopóliumok . ha megvan a kölcsönös bizalom - nagyon gyorsan megtalálják az utat egymáshoz, kartellt alakítanak annak érdekében, hogy minél kevésbé bizonytalan helyzetbe kerüljenek. Aztán, mikor növeljük a szereplők számát, elérjük a tökéletes verseny szintjét, egyszer csak – látszólag -, valahol útközben eltűnik a szereplőkből ez a megegyezési vágy. Pedig a tökéletes verseny egy ideálisnak tekintett állapot. Hogyan lehet az, ha a szereplők nem működnek együtt? Mint láttuk, még a T_4 áthárító-intézmény is megköveteli a szereplőktől, hogy bizonyos módon és mértékben együttműködjenek egymással. Ezek szerint az erős verseny kiöli az együttműködést a rendszerből? A nagyobb versenyzői létszám egyértelműen kiszámíthatatlanabbá teszi a jövőt, mivel megnöveli a lehetséges cselekvési alternatívák számát. Ezáltal viszont a szereplők bizonytalanabb helyzetbe kerülnek, ami viszont erősíti együttműködési készségüket. Elemzésünk alapján ez az együttműködési készség csak akkor nem hoz létre tényleges együttműködést adott intézmények mellett, ha a bizalomhiány erre nem ad teret. A tökéletes versenynél viszont tökéletes az informáltsága a szereplőknek, így nem lehetnek bizalmatlanok, hiszen kétségek nélkül láthatják a másik jövőbeni viselkedését, mint ahogy ők is a szereplőét. Ezek szerint tehát ott van, méghozzá az informáltsággal azonos szinten az együttműködés a tökéletes versenyben.

A tökéletes verseny állapotából ha tekintünk a másik végpont, a monopólium felé, akkor érdekes dolgot tapasztalunk: mindkét esetben teljes tehát az együttműködés (a monopóliumnak önmagával természetesen). Ha valahol kisebb az együttműködés, azaz a felek nem hangolják össze tevékenységüket, sőt esetleg célzatosan, tevőlegesen is akadályozzák egyes más szereplőket, az csak a két végpont között lehet. Egy tökéletlen versenyben.

Irodalomjegyzék

Alderfer, C. P. (1972) Existence, Relatedness, and Growth. Free Press, New York

Arrow, K. J. (1979) Információ és gazdasági viselkedés. In. Egyensúly és Döntés; KJK

Budapest (pp. 368)

Atkinson et al (2005) Pszichológia; Osiris Kiadó, Budapest

- Bélyácz, I. (2010) Kockázat vagy bizonytalanság? Elmélettörténeti töredék a régi dilemmáról. *Közgazdasági Szemle* LVII, 2010. 07-08. Budapest (pp. 652-665)
- Dosi, G. (1988): Sources, Procedures, and Microeconomic Affects of Innovation; *Journal of Economic Literature*, Vol. XXVI. September, p. 1120-1171
- Dosi, G. and Egidi, M. (1991): Substantive and procedural uncertainty. An exploration of economic behavior in changing environments; *Journal of Evolutionary Economics* 1(2), p: 145-168,
- Fisher, I. (1906) *The Theory of Interest*. Macmillan, New York
- Fodor, L. (2007); *Fejezetek a motivációkutatásból*; Gondolat Kiadó, Budapest (p. 208-244)
- Gyórfy, D. (2008) Az intézményi reformok új politikai gazdaságtana a költségvetési szabályok fejlődésének tükrében. *Habilitációs értekezés*, Debreceni Egyetem
- Hámori, B. (1998) *Érzelem-gazdaságtan*. Kossuth Kiadó, Budapest (pp. 85-107)
- Heiner, R. (1983) The Origins of Predicable Behavior. *American Economic Review*, 73; (pp. 560-595)
- Herzberg, R. (1957) *Jobb Attitudes: Review of Research and Opinion*. Psychological Services of Pittsburgh, Pittsburgh
- Hirschleifer, J. and Riley, J. G. (1998) *A bizonytalanságban hozott döntések elemei*. Osiris, Budapest.
- Hunt, J. (1988) Az intrinzik motiváció történetéhez. In: Barkóczi, I. és Séra, L. (szerk.) *Az emberi motiváció II. Humánspecifikus motiváció*. Szöveggyűjtemény. Tankönyvkiadó, Budapest (pp. 7-34)
- Kapás, J. (2003) A piac, mint intézmény – szélesebb perspektívában. *Közgazdasági Szemle* L. 2003. 12. (pp: 1076-1094)
- Knight, F. H. (1921): *Risk, Uncertainty, and Profit*; Hart, Schaffner Marx-Houghton Mifflin, Boston MA.
- Kopányi, M (1993) szerkesztő: *Mikroökonómia*; Aula Kiadó, Budapest (p. 29.)
- Maslow, A. (1954) *Motivation and Personality*
- North, D. C. (1991) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press, Cambridge. (pp. 42-105)
- Rose, R. (1957) 12 dühös ember; <http://mek.niif.hu/00200/00293/00293.htm>
<http://www.pittsfordschools.org/webpages/rzogby/files/12%20Angry%20Men%20script.pdf>
- Simon, H. A. (1997) *Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations*